

הרב איתן שנדורפי

לעיין
אמור"ר ר' ישעיה מרדכי ז"ל
שחינכני לאהבת התורה

מדוע לא שבו יעקב ובניו לארץ כנען אחרי הרעב?

כאשר התוודע יוסף אל אחיו אמר להם: "מהרו ועלו אל אבי ואמרתם אליו: כה אמר בנך יוסף: שמני אלקים לאדון לכל מצרים, רדה אלי אל תעמד. וישבת בארץ גשן... וכלכלתי אתך שם, כי עוד חמש שנים רעב" (בראשית מ"ה, ט-יא ועיי"ש ברמב"ן ובאברבנאל). אחי יוסף עלו אל יעקב ובישרו לו שיוסף חי, ויעקב אמר: "רב, עוד יוסף בני חי, אלכה ואראנו בטרם אמות" (שם, כו-כו). יעקב ירד למצרים (שם, כח), אך למרבה הפלא לא שב בסוף חמש שנות הרעב, אלא חי בארץ מצרים שבע עשרה שנה (מ"ז, כח), ומת שם במצרים (מ"ט, לג). נשאלת השאלה: מדוע לא שבו יעקב ובניו לארץ כנען אחרי שנסתיימו שנות הרעב?

ניתן אולי לומר שמרוב תשישותו לא מסוגל היה יעקב לשוב לארץ כנען אחרי שנסתיימו שנות הרעב, שכן כבר בירידתו למצרים היה בן מאה ושלושים שנה והיה חלש ונראה זקן עוד יותר מכפי גילו (מ"ז, ט ורד"ק, רשב"ם ורמב"ן שם), וכשעברו חמש שנים נוספות לא יכל יעקב לשוב לארץ כנען, אפילו לא בעגלות!

עוד ניתן לומר שיעקב רצה לבלות את שארית ימיו בקרבת בנו האהוב יוסף, וכמו כן רצה שגם בניו האחרים יהיו על ידו, אך עדיין תישאל השאלה לגבי אחי יוסף: מדוע לא עלו אחי יוסף לארץ כנען אחרי מות יעקב? השאלה מתחזקת לאור העובדה שאחי יוסף עלו לארץ כנען אחרי מות יעקב על מנת לקבור את יעקב במערת המכפלה ואחר כך חזרו למצרים (נ"ז-ז"ד), ואם כן נשאלת השאלה: מדוע לא נשאו אחי יוסף לארץ כנען אחרי קבורת יעקב במערת המכפלה?

א. הרעב חזר אחרי מות יעקב

על הפסוקים "ותתם השנה ההיא, ויבאו אליו בשנה השנית ויאמרו לו לא נכחד מאדני כי אם תם הכסף ומקנה הבהמה אל אדני, לא נשאר לפני אדני בלתי אם גויתנו ואדמתנו, למה נמות לעיניך גם אנחנו גם אדמתנו, קנה אתנו ואת אדמתנו בלחם, ונהיה אנחנו ואדמתנו עבדים לפרעה, ותן זרע ונחיה ולא נמות, והאדמה לא תשם" (מ"ז, יח-

1. השווה דברי חז"ל בשיר השירים רבה ה', ה שאמרו כן על ברוך בן נריה, שלכן לא עלה מבבל.

יט), כתב רש"י: "בשנה השנייה - לשני הרעב. ותן זרע - לזרוע האדמה. ואף על פי שאמר יוסף 'ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקלי' (מכ, ו), מכיון שבה יעקב למאריס צאח צרכה לרגליו וכתחילו לזרוע וכלה הרעב?".

שאל על כך הרמב"ן (מ"ז, יח): "ואם כן לא נתקיימו דברי יוסף כפתרונו, ויבוא הענין לחשוד אותו בחכמתו! ואולי נאמר שהיה הרעב בארץ כנען כדבר יוסף, אבל במצרים ירד יעקב אבינו אל היאור לעיני פרעה ולעיני כל מצרים וראו כל עמו שעלה נילוס לקראתו, וידעו כי ברכת ה' היא לרגלי הנביא... ועם כל זה אני תמה שאם כן לא היה החלום אמת, כי הראו לו את הגזרה ולא הענין והנעשה בהם; וראיתי שם בתוספתא דסוטה (פ"י ה"ח): 'אמר רבי יוסי: כיון שמת יעקב אבינו חזר הרעב ליושנו. ועוד שנינו בספרי (עקב לח): ויברך יעקב את פרעה (מ"ז, ז) - כמה בירכו: שנמנע שני הרעב. אף על פי כן שלמו אחרי מיתתו... רבי שמעון אומר: אין זה קידוש השם שדברי צדיקים קיימין בחייהם וניטלין לאחר מיתתן. אמר רבי אלעזר ברבי שמעון: רואה אני את דברי רבי יוסי² מדברי אבא, שזה קידוש השם, שכל זמן שהצדיקים בעולם ברכה בעולם, נסתלקו מן העולם - נסתלקה ברכה מן העולם. והנה השלים הרעב חמש שנים הנותרות".

עולה אם כן שלפי רבי יוסי אחרי מות יעקב חזר הרעב ובני ישראל לא יכלו להישאר בארץ כנען!

אמנם יש להסתפק בכוונת ר' יוסי: האם כשהפסיק הרעב בארץ מצרים הפסיק הרעב גם בארץ כנען, וכשמת יעקב וחזר הרעב למצרים חזר הרעב גם לארץ כנען, או שמא בארץ כנען המשיך הרעב בחיי יעקב ורק למצרים חזר הרעב אחרי מותו. רק אם נאמר כצד הראשון, שכאשר הפסיק הרעב בארץ מצרים הפסיק הרעב גם בארץ כנען וכאשר מת יעקב חזר הרעב לארץ כנען, ניתן לענות בכך על השאלה מדוע לא נשארו בני יעקב בארץ כנען אחר קבורת יעקב - כיוון שאו חזר הרעב!⁴ אך אם נאמר כצד השני לא ניתן ליישב בכך את השאלה מדוע לא נשארו בני יעקב בארץ כנען. אבל גם לפי ההסבר שהרעב חזר לארץ כנען יש לשאול: מדוע לא עלו בני יעקב חמש שנים אחר כך, כשהסתיים הרעב?

שאלה נוספת עולה מההשוואה בין השבעת יעקב את יוסף לפני מותו, לבין השבעת יוסף את אחיו לפני מותו. יעקב השביע את יוסף: "אל נא תקברני במצרים. ושכבתי עם אבתי ונשאתני ממצרים וקברתני בקברתם" (מ"ז, כט-ל), ואילו יוסף השביע את אחיו: "פקד פקד אלקים אתכם והעליתם את עצמתי מזה" (נ"י, כה). מדוע לא השביע יוסף את אחיו בדומה להשבעת יעקב אותו "אל נא תקברני במצרים"? מדוע

2. רש"י סיים: "כך שנינו בתוספתא דסוטה" והיא בפ"י ה"ח.

3. בספרי לעיל לא נזכר ר' יוסי והעירו על כך מפרשי הספרי - עיין ב"ספרי דבי רבי" שכתב שצריך להוסיף בספרי, והגר"א אכן הוסיף: "דברי ר' יוסי", (ועיין גם ב"זרע אברהם", ואולי יש ליישב שהספרי הסתמך על התוספתא, שם נזכר ר' יוסי בפירושו).

4. אולי ניתן לומר שלכן גם לא חזר יעקב ארצה כנען בגלל שידע שכאשר יעזוב את מצרים יחזור הרעב, שכן הרעב הפסיק כאשר בא יעקב אל הנילוס ואפשר שאם יעקב היה עוזב את מצרים היה הרעב חוזר.

רק בעתיד "והעליתם את עצמתי" שאלה זו על יוסף כבר שאל רש"י בפרשת בשלח "ולמה לא השביע את בניו שישאוהו לארץ כנען מיד, כמו שהשביעו יעקב" 5.68.

ב. המצרים לא הרשו לבני ישראל לעזוב את מצרים

על שאלתו ענה רש"י: "אמר יוסף: אני שליט הייתי במצרים וכי ספק צדי לעשות, אבל בני לא ייחוס מצרים לעשות, לכן השביעם לכשיגאלו וילאו משם ישאוהו". עולה מדברי רש"י שהמצרים לא הרשו לבני ישראל לצאת ממצרים על מנת לקבור את יוסף בארץ כנען. דברי רש"י הם פשוטות דברי יוסף לאחיו לפני מותו: "אנכי מת ואלקים פקד יפקד אתכם והעלה אתכם מן הארץ הזאת אל הארץ אשר נשבע לאברהם ליצחק וליעקב... פקד יפקד אלקים אתכם והעליתם את עצמתי מזה" (בראשית נ, כד-כה). דהיינו שבלי פקידה אלוקית לא יכלו בניו לצאת ממצרים.

בדברי רש"י נמצאת תשובה לא רק לשאלה מדוע לא אמר יוסף לאחיו או לבניו שישאוהו ממצרים מיד עם מותו, אלא גם לשאלה השנייה מדוע לא עלו בני יעקב לארץ כנען כשנגמר הרעב: מדברי רש"י עולה שהמצרים לא נתנו לבני ישראל לצאת ממצרים כבר עם מותו של יעקב, שכן רש"י כתב: "אמר יוסף: אני שליט הייתי במצרים וכי ספק צדי לעשות". משמע שרק בגלל שיוסף היה שליט יכול היה לצאת ממצרים ולקבור את יעקב, אבל בני יעקב האחרים לא היו יכולים אפילו לעלות ולקבורו בארץ ישראל, קל וחומר שלא יכלו לעזוב את מצרים לצמיתות. כן עולה גם מדברי רש"י על הפסוק "ויקראו ימי ישראל למות ויקרא לבנו ליוסף ויאמר לו... אל נא תקברני במצרים" (מ"ז, כט): "ויקרא לבנו ליוסף - למי שיש יכולת צידו לעשות" 7. רואים שרק ליוסף הייתה היכולת לקבור את יעקב בארץ כנען 8.

5. הראים ומפרשים נוספים ציינו שמקורו במכילתא שם, אך במכילתא גם השאלה כתובה בצורה שונה, וגם התשובה שונה במקצת. עיין שם במכילתא ובינחלת יעקב" על רש"י.
6. יש להעיר שרש"י שאל: "ולמה לא השביע את בניו שישאוהו לארץ כנען מיד", ולא שאל "ולמה לא השביע את אחיו שישאוהו לארץ כנען מיד". ועיין במפרשי רש"י - "לבוש" (בסוף הדיבור), "נחלת יעקב" (בראש ד"ה "ולמה"), ו"משכיל לדוד" (בסוף ד"ה "השבע") - שכתבו שלצוות שיעלוהו מיד לא הייתה בידו היכולת אלא על בניו ולא על אחיו, ולכן כתב רש"י "בניו", אבל עיקר השאלה היא מדוע לא צויה שיעלוהו לארץ מיד. (ועיין ב"הואיל משה-באר היטב" וב"דבק טוב" שביארו אחרת ובתוך דבריהם כתבו: "ואין כוונת רש"י שכתב מיד שרצונו לומר תיכף, שהרי גם יעקב לא השביע אמהירות", דהיינו המלה "מיד" שברש"י אינה בדווקא! ודבריהם קשים ביותר, שהרי יעקב ודאי הקפיד על המהירות שלא יקברו במצרים אפילו לא לזמן קצר).
7. מקורו של רש"י הוא בברי"ר צ"ו, ה.
8. אמנם ניתן לפרש שהמצרים רצו שגופת יעקב תישאר במצרים בגלל שהנילוס התברך לרגלו כמו שנתבאר בדברי חז"ל שהובאו ברש"י וברמב"ן, ולא בשביל למנוע מבני יעקב לצאת ממצרים, אך מצירוף כל המקורות עולה שהסיבה הייתה למנוע מבני יעקב לצאת ממצרים. ועיין עוד במדרש רבה (דברים י"א, ז) שהמצרים הטביעו את ארונו של יוסף בנילוס כדי שבני ישראל לא יצאו ממצרים [אמנם שם מדובר בתקופה יותר מאוחרת. ועיין עוד במסכת סוטה יג, ע"א שם הסבירו אחרת ואמרו

הסבר זה מתחזק לאור מה שכתבה התורה שכאשר עלו יוסף ואחיו לקבור את יעקב "רק טפס וצאנם ובקדם עזבו בארץ גשן" (נ', ח). מדוע הדגישה התורה דבר זה? גם כאשר משה ביקש מפרעה לצאת ממצרים לשלושה ימים על מנת לזבוח לה' ניסה פרעה להתעקש שהטף והצאן והבקר ישארו בארץ מצרים על מנת למנוע את בריחת בני ישראל ממצרים⁹. כך מתפרשת אפוא גם הדגשת התורה על השארת הטף והצאן והבקר במצרים בעת קבורת יעקב - על מנת למנוע מבני יעקב להישאר בארץ ישראל¹⁰.

כן עולה גם מדברי רש"י בתחילת פרשת שמות. על הפסוקים "ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף, ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו. הבה נתחכמה לו, פן ירבה והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שונאינו ונלחם בנו ועלה מן הארץ" (שמות א', ח-י), כתב רש"י: "ועל מן הארץ - על כורחמו". ופירש הרא"ש את דבריו: "אף על פי שהנלחם עם אנשי המדינה, כשיעלה משם וילך לו, הוא לטובתם של אנשי המדינה, מכל מקום, מצד שהיו תופשין אותן בהכרח ועכשו יצאו מידם בעל כורחם, נחשב להם זה לרעה".

כעין זה כתב גם הרשב"ם: "ונלחם בנו ועלה מן הארץ - לשוב אל ארץ אבותיהם ולא טוב לנו לאבד עבדינו וקרו לנו מלכותא קטיעא". מפורש בדברי הרא"ש והרשב"ם שהמצרים היו תופשים את בני ישראל בהכרח עוד לפני שהתחילו גזירות השעבוד!

אך לכאורה יש להקשות על כך מהנאמר שם: "וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא... ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו הבה נתחכמה לו" (שם א', ו-י), ולמדו חז"ל¹¹ שכל זמן שאחד מן השבטים היה קיים לא התחיל השעבוד!

נראה ליישב שאף על פי שהגזירות הקשות של השעבוד - העינוי, העבודה הקשה והריגת הבנים - לא נגזרו כל זמן שאחד מן השבטים היה קיים, מכל מקום בני ישראל לא הורשו לעזוב את מצרים כבר ממות יעקב, או אפילו קודם לכן¹².

שהמצרים הטביעו את ארונו של יוסף בנילוס כדי שיתברכו מימיו. ובתוספתא סוטה פ"ד הי"ג ובשמות רבה כ', יט ובמכילתא ריש בשלח ובתנחומא בשלח ב' ובפסיקתא דרב כהנא פיסקא י' לא הוסבר מדוע שיקעו המצרים את ארונו של יוסף בנילוס (ועיין ב"עץ יוסף" על התנחומא שהעיר על המחלוקת בין הגמרא למדרש בדברים רבה).

9. עיין שמות י', ח-יא ושם, כד.

10. עיין כעין זה באברבנאל שם.

11. סדר עולם רבה פ"ג ושמו"ר א, ח הובאו ברש"י שמות ו', טז.

12. א. על פי זה ניתן להסביר את דברי רש"י בתחילת פרשת ויחי: "למה פרשה זו שתומה? לפי שכיון שנפטר יעקב אבינו נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרת השעבוד, שהתחילו לשעבדם" (רש"י בראשית מ"ז, כח ומקורו בבר"ר צ"ו, א). דברי רש"י אלו סותרים לכאורה את דברי רש"י שהובאו קודם, שכל זמן שאחד מן השבטים היה קיים לא התחיל השעבוד; וכבר הקשו זאת מפרשים רבים ("דעת זקנים מבעלי התוס'"), "מושב זקנים", החזקוני, הטור, הרע"ב, הרא"ש, "צדה לדרך", "דברי דוד" ו"משכיל לדוד" על רש"י שם, וה"יפה תואר" והמהרז"ו על בר"ר צ"ו, א) ועיין בתירוץיהם.

על פי האמור לעיל ניתן ליישב שאף על פי שהגזירות הקשות עדיין לא התחילו, מכל מקום בני ישראל לא הורשו לעזוב את מצרים כבר ממות יעקב. אמנם לפי זה עולה שרק ממות יעקב לא

ג. יעקב ובניו ידעו שמתקיימת גזירת ברית בין הבתרים

בדברי המפרשים נאמרה תשובה נוספת לשאלה מדוע לא שבו יעקב ובניו לארץ כנען אחרי הרעב. כאשר היה יעקב בדרכו למצרים התגלה אליו ה' ואמר לו: "יעקב יעקב... אל תירא מרדה מצרימה, כי לגוי גדול אשימך שם. אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, ויוסף ישית ידו על עיניך" (בראשית מ"ו, ב-ד). מהמילים "אנכי אעלך גם עלה" עולה שאסור ליעקב לעלות לארץ כנען ללא ציווי אלקי¹³.

הורשו בני ישראל לצאת ממצרים, ואילו מדברי רש"י על בקשת יעקב מיוסף דווקא שיעלה לקבורו משמע שכבר קודם לכן לא הורשו בני ישראל לצאת ממצרים. ואפשר לומר שבחיי יעקב עדיין הורשו לצאת, אך יעקב ידע שאחרי מותו ימנעו המצרים מבניו לקבורו בארץ כנען.

ב. ראה נוספת להסבר זה יש להביא מדברי ה"מושב זקנים" על הפסוק: "ויאמר פרעה אל יעקב כמה ימי שני חיידך". "הקשה החסיד ז"ל: מה צורך היה לו לשאול כמה ימי חייו? אלא שכשבא יעקב למצרים אמר לו יעקב לפרעה: אם תתן לי רשות לחזור לקברות עיר אבותי לאחר שיכלו שני הרעב - מוטב, ואם לאו אחזור לארצי, והואיל שראיתי את יוסף אקנה תבואה כבתחילה. אמר לו פרעה: זקן, כמה ימי שני חיידך שאתה סבור לחיות עד שיכלו שני הרעב? והלא אתה זקן! אמר לו יעקב: אל תתמה, כי מעט חיי, ומה שקפצה עלי זקנה כי רעים היו שני חיי וגם לא השיגו ימי אבותי. ופרעה נטרצה לו. מיד: ויברך יעקב את פרעה - פירוש החזיק לו טובה על זה".

מפורש בדברי ה"מושב זקנים" שכבר בירידתו למצרים חשש יעקב שפרעה לא יאפשר לו לעלות לחברון בתום שנות הרעב, משמע שכך היה נהוג במצרים! אמנם מפורש בדבריו גם שפרעה נטרצה ליעקב להרשות לו לעלות בתום שנות הרעב, ואם כן עולה שבני ישראל יכלו לעלות לארץ כנען אחרי הרעב! אך אפשר שהיתר זה ניתן רק ליעקב ולא לבניו, או שמא אחר כך ברבות השנים, או לאחר מות יעקב פרעה חזר בו.

ג. את יסוד הדברים שבפרק זה למדתי מהספר "טל חרמן - עיונים בתורה" של הרב שלמה אבינר שליט"א עמ' 486, ושם גם הביא את הראיה מבראשית נ', ה, וכאן ביססנו יסוד זה בראיות נוספות ויש להעיר על המקור שבהערה 5 שם שאפשר שהמכילתא מתייחסת לזמן מאוחר יותר.

13. א. עיין בנצ"ב ב"הרחב דברי בראשית ט"ו, יד אות א וב"אמרי שפר" על ההגדרה של פסח בדי"ה "והיא שעמדה" שהסביר את דברי ה': "ואנכי אעלך גם עלה" - ה' הוא שיעלה את יעקב, ויעקב לא יעלה בעצמו.

ב. יש להוסיף שבפשטות נראה מהמילים "ואנכי אעלך גם עלה" שה' הבטיח ליעקב שהוא יזכה בחייו לעלות לארץ כנען, אבל ידוע שלא כך קרה, ולכן פירש רש"י: "הבטיחו להיות נקבר בארץ", דהיינו שגופו יעלה. לפי זה ידע יעקב שאסור לו לעלות לארץ כנען מיד בתום הרעב, שכן הובטח לו רק שיקבר בארץ, משמע שימות במצרים. אמנם אפשר שיעקב הסתפק בהבנת דברי ה' האם הכוונה שיעלה בחייו או רק לאחר מותו ועיין בזה הקדוש (ח"ב דף נג, ע"א) המובא ב"תורה שלמה" על פסוק זה (אות כ) ולפני משמע שה' אמר ליעקב בפירוש שהוא יקבר בארץ.

ג. עיין בראב"ע, בחזקוני בפירושו הראשון, ב"בעל הטורים", ב"אור החיים" הקדוש וב"תורה שלמה" אות לז שהסביר את דברי ה' ליעקב "יוסף ישית ידו על עיניך" שהכוונה היא שיוסף יעצום את עיניו של יעקב בשעת פטירתו מן העולם, ולפי זה נאמר כאן ליעקב שהוא יישאר במצרים עד סוף ימיו. אמנם הרשב"ם, החזקוני בפירושו השני והספורנו פירשו שיוסף ידאג לכל צרכיו של יעקב, ולפיהם אין כאן התייחסות למותו של יעקב ואפשר שהכוונה היא שיוסף ידאג לכל ענייני יעקב בהיותו במצרים, אבל אחר כך יעלה יעקב חזרה לארץ כנען.

עוד נאמר ליעקב: "כי לגוי גדול אשימך שם", משמע שיעקב ורעו יישארו במצרים עד שיהיו לגוי גדול! אמנם אפשר להסביר את המילה "גדול" מבחינה איכותית ולא כמותית, מכל מקום הביטוי "גוי" משמעותו עם, ולפי זה נראה שיעקב ידע שעליו להישאר במצרים עד שיהיה לעם, ולא לעלות לארץ בתוך שנות הרעב. עיין "אור החיים" הקדוש שם.

אמנם בפסוק זה נאמר רק שיעקב נצטווה להישאר בארץ מצרים עד סוף ימיו, אך לא נאמר בו שהי' אסר על בני ישראל לעלות לארץ כנען אחרי מות יעקב. אבל התרגום המיוחס ליונתן¹⁴ ומפרשים נוספים למדו שהמילים "ואנכי אעלך גם עלה" לא נאמרו רק על יעקב עצמו, אלא לעם ישראל בכללותו, ויעקב ובניו ידעו שכעת מתקיימת בהם גזירת ברית בין הבתרים. כך תירגם המיוחס ליונתן את המילים "אל תירא מרדה מצרימה": "לא תדחל מלמיחות למצרים על עסק שיעבודא די פסקית עם אברהם" [תרגום: אל תירא מרדה מצרימה על עסק השעבוד שגזרתי על אברהם (ט"ו, ג)]. ואת המילים: "אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה", תירגם יונתן: "אנא הוא דבמימרי¹⁵ איחות עמך למצרים ואיחמי סיגופיהון דבנך, ומימרי יעלינך מתמן, אוף אפיק ית בנך מתמן". [תרגום: אני הוא שבדברי ארד עמך למצרים אראה סיגופם של בניך, ודברי יעלך שם, וגם אוציא את בניך משם].

כן כתב גם אברבנאל: "ואפשר לפרש עוד שלא היו כל ההבטחות האלה לעניין יעקב בפרטיותו בלבד, כי אם לזרעו... וכן 'אנכי אעלך גם עלה' - כי אעלה את זרעך משם. ובוזה הודיעו שיעקב לא יעלה ממצרים את בניו ולא יחזירם אל ארץ כנען כמו שהיה במחשבתו לעשות, אבל הי' יתברך יעלה אותם אחר כך משם".
כעין זה כתבו בקיצור גם ר' אברהם בן הרמב"ם ורבו בחי¹⁶.

אמנם עוד לפני מות יעקב נאמר "וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד" (מ"ז, כז), ואם כן לפי זה כבר בחיי יעקב התקיימה בו ההבטחה "לגוי גדול אישנך שם", [עיין בבב"ר ע"ט, א אמרו שיעקב ראה לפני מותו ששים רבוא מבני בניו (והובאו הדברים ב"אור החיים" הקדוש כאן מ"ו, ג) אך עיין ב"יפה תואר" ובמהר"ו על המדרש שם שהכוונה היא שראה ברוה"ק שכך עתיד להיות ולא שראה כך בפועל ועיין ב"תורה שלמה" מ"ו, כז אות עג] ואז יכלו יעקב ובניו לעלות חזרה לארץ כנען (אם לא נאסר עליו מהפסוקים הנזכרים קודם).

14. עיין "תורה שלמה" כרך כד - תרגומי התורה במבוא ובפ"ה.

15. המיוחס ליונתן תרגם "מימרי", אבל אונקלוס תרגם "אנא" ועיין ברמב"ן כאן בפסוק א שהאריך לבאר מדוע אונקלוס לא כתב כאן כדרכו ביחס לדי "מימרי", אלא "אנא".

16. רבנו בחיי כתב: "עוד יתכן לפרש בכפל העליה כי הוא הבטחה לזרעו שיגאלם אחר הגלות ויעלה אותם לארץ ישראל". ור' אברהם בן הרמב"ם כתב: "עלו גופו הנכבד זהו פשיטא דקרא, ומה שאמרו כי ב"אעלך גם עלה" רמז לגאולת זרעו משעבוד מצרים הוא דרש יפה". ועיין גם ב"אור החיים" הקדוש פסוקים ג-ד ובי"כלי יקר" פסוק ד, ובי"משכיל לדוד" על רש"י שמות י"ג, יט ד"ה "והעליתם" ובפירוש הרד"ל לבר"ר צ"ג, י אות ט ובדרשות "בית הלוי" דרוש ב ובי"תורה שלמה" מ"ה, ט אות מו בביאור ומ"ו, ג אות כ בביאור.

גם את הפסוק "וישבע יוסף את בני ישראל לאמר פקד יפקד אלקים אתכם והעלתם את עצמתי מזה" (בראשית נ, כה), תירגם המיוחס ליונתן: "ואומי יוסף ית בני ישראל למימר לבניהון: הא אתון משתעבדין במצרים ולא תזידון למיסוק ממצרים עד זמן דייתון תרין פרוקין ויימרון לכון מדכר דכיר די יתכון, ובעידן דאתון סלקין תסקון ית גרמי מיכא". [תרגום: והשביע יוסף את בני ישראל שיאמרו לבניהם: הרי אתם משתעבדים במצרים ולא תזידון לעלות ממצרים עד זמן שיבואו שני גואלים ויאמרו לכם זוכר הי' אתכם. ובזמן שאתם עולים תעלו את עצמותי מכאן]. נמצאו למדים שיעקב ובניו ידעו שביידידתם למצרים התחילה להתקיים בהם גזירת ברית בין הבתרים ולכן אסור היה להם לעלות ממצרים בלא פקידה אלקית.

ועיין עוד ב"ספר הזכרון" על רש"י שם ובי"נחלת יעקב" שם, שכתבו שיוסף ידע שהגזירה תתקיים גם בימי אחיו, אך שם מדובר על שבעים ואחת שנה מאוחר יותר, שכן יוסף היה בן שלושים ותשע בירידת אביו ואחיו למצרים (עיין בראשית מ"א, מו ומ"ה, ו), ונפטרו בגיל מאה ועשר (נ, כז) ועיין ב"מושב זקנים" הנייל בהערה 12 סעיף ב, שממנו משמע שיעקב כן יכל לחזור לארץ.

יש לשאול על הסבר זה מדברי אחי יוסף לפרעה "לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבד הרעב בארץ כנען" (מ"ז, ד), משמע שכוונתם הייתה לעלות מיד בתום הרעב! וכן אמרו בהגדה של פסח: "ויגר שם (דברים כ"ו, ה) - מלמד שלא ירד יעקב אבינו להשתקע במצרים, אלא לגור שם, שנאמר: ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבד הרעב בארץ כנען ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן". משמע שאפילו יעקב חשב לחזור לארץ בתום הרעב¹⁷!

כתב על כך הנצי"ב בפירושו לתורה (בראשית מ"ז, ד): "לגור בארץ באנו - כיחשו לו ולא הודיעו דבר ה' שישארו כל ימי חייהם במצרים עד עת קץ... אמנם לא דיברו כזב לפרעה שבאו לגור, כי באמת כיוונו בזה שברצונם להיות גרים ולא כאזרחי הארץ, וכדבר ה' לאברהם אבינו כי גר יהיה זרעך". בדבריו האחרונים גם רמז הנצי"ב שמה שאמרה ההגדה ש"לא ירד להשתקע" אין הכוונה שחשב לחזור תוך זמן קצר, אלא שלא ירד על מנת להיות כאזרח הארץ, אלא כגר, וכן כתב הנצי"ב בפירושו להגדה "יאמרי שפר"¹⁸.

יש לציין שהסבר זה אינו בא לחלוק על ההסבר שנאמר קודם, שהמצרים לא הרשו להם לעלות, שכן יכולים הם להשלים זה את זה: הקב"ה אמר לבני ישראל לא לעלות וגם המצרים לא איפשרו להם לעלות. כך נראה גם ממדרש תדשא (פרק י"ז): "מפני שהיתה גזירה זו עליכם שתשעבדו בארץ מצרים, מה כתיב שם: וישב ישראל בארץ מצרים וגוי ויאחזו בה' (מ"ז, כז) - הארץ הייתה אוהזת בהם ותופסת אותם, ואילו היו מבקשים לצאת מתוכה קודם לכן, לא היו יכולים... לפיכך כתיב ויאחזו בה' כאדם שאחזו בו בעל כרחו"^{19, 20}.

17. עיין "ירנת יצחק" על התורה (לרב אברהם יצחק סורוצקין, ישיבת טלז וויקליף אוהיו, תשנ"ה) בראשית מ"ז, ד שהקשה כן, ותירץ שלדעת ההגדה יעקב לא ידע שכעת מתחילה הגלות, אך הוא העיר על עצמו מדברי הרמב"ן במ"י, א.

18. בד"ה "והיא שעמדה" ובד"ה "ויגר שם", וכן כתב ב"הרחב דבר" לבראשית ט"ו, יד אות א.
19. מדרש זה הובא בחלקו ב"תורה שלמה" בראשית מ"ז, כט אות עב ועיין שם גם באות עא, שהביא מדרש דומה מבראשית רבה מכת"י. יש להדגיש שבמדרשים אלו מפורש שבני ישראל היו **מנועים מלצאת** מצרים, בניגוד למה שכתב הי"כלי יקר" על פסוק זה: "כל פסוק זה באשמת בני ישראל הוא מדבר, כי הקב"ה גזר עליהם כי גר יהיה זרעך", והמה ביקשו להיות תושבים במקום שנגזר עליהם גירות, כמו שדרשו אצל יעקב: וישב יעקב - ביקש לישוב בשלוח, קפץ עליו רוגזו של יוסף. הפסוק מאשימם על ישיבה זו שביקשו אחוזה בארץ לא להם, ולא כך אמרו אל פרעה לגור בארץ באנו; מלמד שמתחילה לא ירדו להשתקע שם אלא לגור, ועכשיו חזרו מדבריהם, וכל כך נשתקעו שמה עד **שלא רצו לצאת ממצרים**, עד שהוצרך הקב"ה להוציאם משם ביד חזקה, ואתם שלא רצו לצאת מתו בשלושת ימי האפלה".

אמנם מה שכתב הי"כלי יקר" שאותם שלא רצו לצאת מתו בשלושת ימי האפלה נאמר במדרש רבה (שמות י"ד, ג והובא ברש"י שמות י"ג, כג), אך שם מדובר על תקופה מאוחרת - סמוך ליציאת מצרים וכן נאמר עוד במדרש רבה (שמות א', ח) שבני ישראל רצו להידמות למצרים, אך גם זה נאמר על תקופה יותר מאוחרת - אחרי מות יוסף, ולא על הפסוק בסוף פרשת ויגש, שמדבר על התקופה שבה אפילו יעקב היה עדיין בחיים.

20. א. יש לעיין בדעת הרמב"ן. על קריאת ה' ליעקב "יעקב יעקב" (מ"ו, ב) שאל הרמב"ן: "אחר שאמר לו ה' יל יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך" (ל"ה, ו), היה ראוי שיקראנו בשם הנכבד ההוא! וכן הוא נזכר בפרשה שלוש פעמים (מ"ה, כח; מ"ו, א; מ"ו, ב)!" וענה על כך הרמב"ן: "אבל קראו יעקב לרמוז כי עתה לא ישור עם אנשים ועם אלקים ויוכל, אבל יהיה בבית

לסיום

יעקב ובניו ירדו לגלות, כפי שנגזרה הגזירה "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם" (בראשית ט"ו, יג), אולם ה' גם הבטיח "וזור רביעי ישוּבו הנה" (שם, טז), ואכן בסופו של דבר הגיעה העת וה' פקד את עמו והוציאם ממצרים (שמות י"ב, מ-מא). כשם שהקבי"ה הבטיח לאבותינו שיוציא את בניהם ממצרים וקיים הבטחתו, כך הבטיח ה' שיוציאנו מהגלויות הבאות²¹ וברוך ה' זוכים אנו לראות בקיום הבטחתו ובשיבת עם ישראל לארצו, ומצפים להמשך הגאולה עד הגאולה השלמה במהרה בימינו.

עבדים עד שיעלנו גם עלה, כי מעתה הגלות תתחיל בו". משמע שיעקב ידע שכעת מתחילה הגלות. ויותר מפורשים הדברים בפירושו לפסוק א שם: "כי כאשר בא יעקב לרדת למצרים ראה כי הגלות תתחיל בו וזרעו!"

לעומת זאת מדברי הרמב"ן בראש פרשת ויחי נראה שיעקב לא ידע שכעת מתחילה הגלות. כך כתב שם הרמב"ן: "...ויעקב ירד שם מפני הרעב וחשב להינצל עם בנו בבית אוהב לו, כי פרעה אהב את יוסף וכבן לו, והיו סבורים לעלות משם ככלות הרעב מארץ כנען, כמו שאמרו: ילגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבד הרעב בארץ כנען ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן". (יש להעיר שדברי הרמב"ן הללו לא נדפסו ברוב המהדורות של מקראות גדולות, אבל בפירוש הטור הארוך - שכידוע רוב דבריו מהרמב"ן - כתוב כך, וכן הוא במהדורת הרב חד"ש ועוד). משמע שאפילו יעקב חשב לחזור לארץ בתום הרעב! נראה לתרץ על פי מה שכתב רבנו בחיי (מ"ז, כז): "לפי שהיה יודע יעקב אבינו כי ירידתם למצרים סיבת הגלות לזרעו, וכי יתחיל בו עתה, מפני זה יאמר: 'וישב ישראל', כלומר נתיישב שם, לא כמחשבת בניו שאמרו לפרעה: ילגור בארץ באנו, כי היו סבורים לחזור לארץ כנען ככלות הרעב מיד, ועל כן אמרו ילגור ולא להתיישב".

ג. התשב"ץ בפירושו להגדה שם כתב: "כי יעקב אבינו כשירד למצרים לא היה דעתו להשתקע שם זרעו, כי כבר הבטיח ה' יתברך 'אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה', וגם בגזירת בין הבתרים נאמר 'ואחרי כן יצאו ברכש גדול, וכל ירידתו שם עם ביתו לא היתה אלא מפני הרעב, והיו חושבים כשיעבור הרעב לשוב אל ארץ כנען. וכן אמרו: ילגור בארץ באנו כי כבד הרעב בארץ כנען ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן' שהיא קרובה אל ארץ כנען. וזה היו אומרים המתודים על הביכורים שבכלל הטובה שעשה לישראל הוא שבאו לגור ולחזור ונשתקעו שם בארץ גשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד, מה שלא עלתה על ליבם, אלא מחסד א-ל כל היום עליהם וזהו שאמרו 'במתי מעטי' שהאנשים מועטים היו, כמו שנאמר 'בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה ועתה שמך ה' אלקיך ככוכבי השמים לרב".

מפורש בדבריו שיעקב ובניו חשבו לחזור בתום שנות הרעב, שלא כפי שכתבו המפרשים הנוכחים. גם נראה מדבריו שיעקב חשב ש"אנכי אעלך גם עלה" מתפרש כפשוטו, שהוא עצמו יזכה לעלות. אמנם לא מובנת לפי זה הוכחתו מהפסוק "ואחרי כן יצאו ברכש גדול", שהרי פסוק זה נאמר אחרי הפסוק "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם" וצריך עיון בדבריו.

21. עיין רמב"ם הלכות מלכים פ"א, ה"א וה"ב וספר "משמיע ישועה" לאברבנאל (בסוף חלק ג בפירושו לנביאים וכתובים) שם מנה י"ז נביאים שניבאו על הגאולה העתידה ובדבריהם ס"ז נבואות.